

ДИНАМИКА И КОЛИЧЕСТВЕНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА СЕЛСКИТЕ СЕЛИЩА В БЪЛГАРИЯ

З. Борисов

Мрежата от селски селища е неразделна част от общата селищна система. Селата след градовете са втората основна селищна структура, в която включваме разглеждането и на останалите селищни форми в нашата страна — махали, колиби, гари, промишлени и курортни селища.

Интензивните миграционни процеси на селското население към градовете и към големите строителни и промишлени обекти у нас поставят много проблеми. Броят на селското население непрекъснато намалява. Относителният му дял вече е под 50% — 42% за 1975 г. Изникнаха извънредно много и свързани една с друга проблеми за по-правилното използване на трудовите ресурси, за рационалното териториално разпределение на производителните сили и обслужването на населението по селища. Изучаването на структурата и закономерностите в развитието на селските селища допринася за правилното определяне на перспективното им развитие.

Динамика на селските селища. Известно е, че селищната мрежа се формира след продължително и сложно развитие. Първостепенно значение за нейната еволюция имат производителните сили — тяхната степен на развитие и наличните производствени отношения. Демографските и природните фактори също оказват своето влияние и въздействуват върху развитието на селищата, но те са второстепенни и са подчинени на обществено-икономическите фактори.

Броят на селските селища в България през 1946 г. възлиза на 5927, а през 1956 г. те са 5791. В сравнение с 1956 г. броят на селските селища през 1965 г. намалява с 279 и достига 5512, а през 1974 г. те са намалели с още 289, или са достигнали до 5223.¹ За периода от 1946 г. до 1975 г. броят на селските селища е намалял със 769 селища. Намалението се дължи на различни причини — прерастване на големите села в градове, присъединяване на крайградски села към съответни градове като техни квартали, сливане на две или повече села в едно, както и заличаване на някои селища

¹ Към 2. XII. 1975 г. броят на селските селища е 5158, като в него не са включени 65 населени места, които нямат население и не са заличени официално от Списъка на населените места. С тях броят също е 5223.

от Списъка на населените места поради изселването на населението им. Последната причина за изселване се отнася предимно за колибите и махалите.

Селските селища не са равномерно разпределени по територията на страната. Най-голям брой селски селища има в окръзите с колиби и махали, а именно — Кърджалийски окръг 533, или това представлява 10,2% от селските селища в страната. На второ място е Великотърновски окръг с 350 селища,¹ следван от Габровски — 334, Софийски — 315, и Смолянски — 261 селски селища. С най-малък брой е Русенски окръг — само 74 селски селища, следван от Разградски — 98, и Плевенски — 103.² Броят на селищата — това е количествената страна, а когато разглеждаме съдържанието на селищата (броят на населението), тогава териториалното разпределение на селищата ще бъде по-релефно. Ще се окаже, че Габровски окръг, който, макар и да има 334 селски селища, има почти два пъти по-малко селско население от Русенски окръг, на два пъти по-малко от Разградски, а от Плевенски — близо три пъти. Може да се направи една обща констатация, че големите села са разположени в Дунавската равнина, Тракийската низина, в котловинните полета, а малките села и главно колибарските селища (махали и колиби) са в полупланинските и планинските райони. При такава констатация трябва да се има пред вид и степента на общественоекономическото развитие. Известно е, че преди освобождението ни от османско иго селските селища, разположени в Дунавската равнина и Тракийската низина, са били лесно достъпни за грабеж от поробителя, докато селищата, разположени и пресечен полупланински и планински релеф, откъснати от главните пътища, са били предпочитани за живеене. След Освобождението обаче селските селища с обширни и богати земища, удобни за развитие на земеделието, се разрастват сравнително бързо.

Показателен е също така средният брой на население на едно село. Общата тенденция за страната за периода 1946—1974 г. е той непрекъснато да намалява. Така през 1946 г. той е 893 души, а през 1974 г. — 680 души. Наред с намаляването на броя на селските селища намалява и средният брой на населението за едно село. Това общо намаление на селското население в началото на периода се отнася за по-малък брой села, но впоследствие обхваща повече, а за периода 1965—1974 г. 79,6% от селата в страната. С най-малък относителен дял на села с намалено население са окръзите град София — 25%, Кърджалийски окръг — 34,5%, Смолянски — 52%, а с най-голям — Видински окръг, в който 98,5% от селата са с намалено население, следван от Великотърновски — 97%, Ямболски — 96,7%, Габровски — 94,6%, Ловешки и Пернишки — с по 94,5%, и Плевенски окръг — с 94,3%.

² Окръг град София има 36 селски селища, но неговата структура е изключително и затова не го посочваме.

С най-малък среден брой население в едно селско селище е Габровски окръг — 171 души. Това е лесно за разбиране, като се има пред вид, че окръгът е на първо място в страната по броя на колибарските селища, които в същност са малобройни по население. Други окръзи с население средно до 500 души на едно село са: Смолянски — 379 души, Пернишки — 398, Кърджалийски — 406, Кюстендилски — 471, и Великотърновски окръг — 478 души.

С най-голям среден брой население са селата на град София — 7714 души. Характерно е, че населението на селата, включени в град София, нараства бързо, и то главно чрез механичния прираст. Причините са понятни — близостта на столичния град и ограниченията на жителството и жилищните трудности в София спират част от мигриращите на постоянно или временно живеене в крайградските села. На второ място следва Плевенски окръг, в който средният брой население в едно село за 1974 г. е 1547. Трябва да отбележим, че през 1965 г. Плевенски окръг е имал 2167 души средно в едно село, т. е. най-висок показател от всички окръзи в страната, включително и от селата на град София. В групата с население на едно село от 1500 до 2000 души през 1965 г. са принадлежали пет окръга: Русенски, Пловдивски, Врачански, Пазарджишки и Разградски, а през 1974 г. в тази група е останал само Плевенски. Посочените пет окръга са минали в категорията между 1000 и 1500 души. През периода 1965—1974 г. Варненски, Ямболски, Силистренски и Шуменски окръг са минали от категорията 1000—1500 души средно на село в по-долна категория — между 500—1000 души. Впрочем в тази група през 1974 г. спадат най-много окръзи. За намаляването на населението средно на едно село по окръзи и в страната са от съществено значение не само миграциите от селата към градовете, но и обявяването на големи села за градове.

Преди да пристъпим към по-подробното разглеждане на териториалното разпределение на селските селища, ще бъде от полза, макар и в най-общи линии, да се проследи броят на отделните категории селски селища за страната и по окръзи.

Общо в страната през 1974 г. има 5223 селски селища. От тях 4360 се водят села, 505 махали, 348 колиби, 5 гари, 2 миньорски селища и 3 села край манастири. В сравнение с 1965 г. броят само на селата е намалял със 70, а на останалите селски селища — махали, колиби и др., с 215, т. е. от 1078 на 863. С най-голям брой махали през 1974 г. са: Смолянски окръг — със 131, Великотърновски — 126, следвани, но с далеч по-малък брой, от Софийски окръг — 58 махали, Кърджалийски — 53, Ловешки — 45, Габровски — 28, Търговишки — 28 махали. Останалите махали са разположени в 9 окръга, а 12 окръга нямат нито една махала. В сравнение с 1965 г. най-голямо намаление в броя на махалите е стана-

ло във Великотърновски окръг — с 32, или окръгът по брой на махалите тогава е бил на първо място в страната.

Колибите са прърснати най-много в Габровски окръг — 22 колиби от общо 348 за страната. През 1965 г. те са били 268, а до 1974 г. са намалели с 41 колиби. На второ място по броя на колибите е Великотърновски окръг — със 77 колиби. Останалите колиби се намират в Софийски окръг — 19, Пазарджишки — 13, Ловешки — 7, Врачански — 2, Михайловградски — 1, и Смолянски — 1. Няма колиби на територията си 15 окръга.

Количествена класификация на селските селища. На този етап на изучаване на селските селища ще се задоволим с извършваната количествена класификация. Този вид класификация е най-показателен и с най-голяма полза за практиката. Що се отнася до класификацията на селските селища според тяхното географско положение или на генетична и икономикогеографска основа, те са възможни и необходими при изследване на по-малки териториални единици в страната. Икономикогеографската класификация на селските селища не е така разнообразна, както при градските селища. С малки изключения селските селища са селскостопански. Малък е броят на промишлените и курортните селища. Ако се прецени функционалната класификация от гледна точка само на заетостта на населението, броят на селските селища, в които преобладаващата част от трудовите ресурси е включена на работа в неселскостопански отрасли, е вече чувствително повишен.

Структурата на количествената класификация на селските селища представлява интерес за по-обстойно анализиране, тъй като от нейното състояние и тенденции на изменение могат да се правят изводи за практиката.

Мрежата на селски селища в нашата страна при количествената класификация се характеризира с наличие на голям брой

Количествена класификация на селата в НР България според броя на населението им за 1946 и 1974 г.

Година, села, население, %	1—250	251—500	501—1000	1001—2000	2001—3000	Над 3000 души	Всичко
1974 г. — села, брой	1765	1063	1233	844	231	87	5227
%	33,8	20,4	23,6	16,2	4,4	1,6	100
1946 г. — села, %	25,4	17,3	24,4	22,4	6,6	3,9	100
1974 г. — население — брой	189 074	392 860	893 346	1 161 325	549 639	351 548	3 537 792
%	5,3	11,1	25,4	32,8	15,5	9,9	100
1946 г. население — %	3,3	6,7	19,6	34,2	17,4	18,8	100

селение до 250

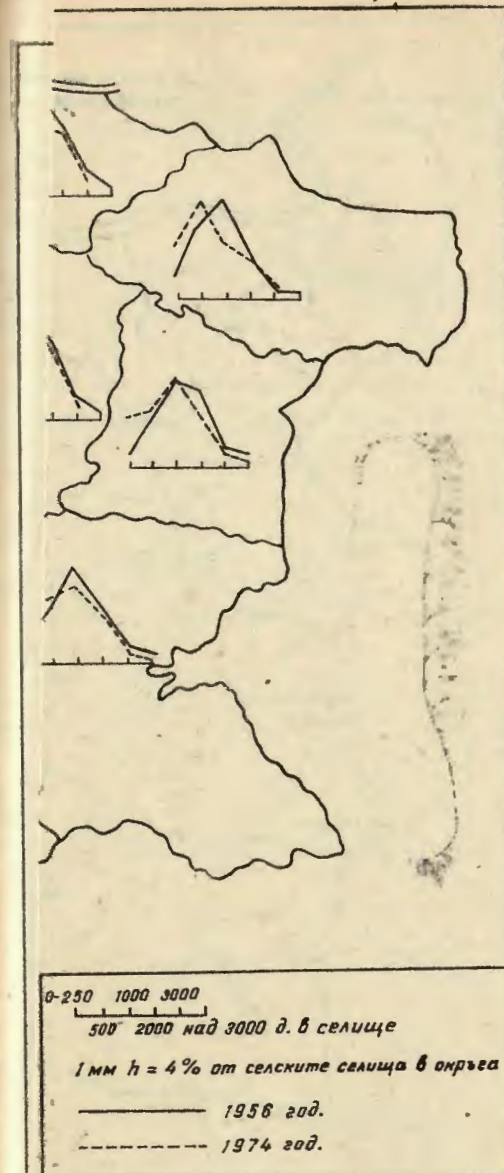
а през 1974 г. броят на населението с 1946 г. на селата в отред на класификацията е по-голям дял на селата до 250 души. Това показва, че населението поради тази категория селата структура на населението до 50 души и колиби, като в Габровски — 144

които се състои от селата в окръзите — 51, Софийски — 10, да отбележим, че до 100 души, а в Пловдивски и град Со-

фията издат 842 селища, броят от 1 до 250 души в окръзи. На първо място в Калнишки окръг — 59, в Пловдивски — 59, а са Кюстендилски от този подгрупа в страната.

Селата с население до 250 души селищата с население се увеличава. Изключено част от старите селища през 1946 г. от 1 до 250 души, не и заличаване, само 55 селища. В Пловдивско главно през периода 1946 г. 322, а в Габровски и във Великобарските селища,

Приложение I

32, или окръгът по брой
 сто в страната.
 го в Габровски окръг
 ез 1965 г. те са били 268.
 На второ място по брой на
 със 77 колиби. Останалите
 - 19, Пазарджишки - 13,
 вградски - 1, и Смолянски
 окръга.

селските селища. На този
 е се задоволим с извърши
 вид класификация е най-
 практиката. Що се отнася
 според тяхното географско
 географска основа, те са
 е на по-малки територии
 катата класификация на сели-
 както при градските сели-
 а са селскостопански. Ма-
 нте селища. Ако се прене-
 една точка само на засто-
 селища, в които преоблада-
 ючена на работа в несел-
 тно повишен.

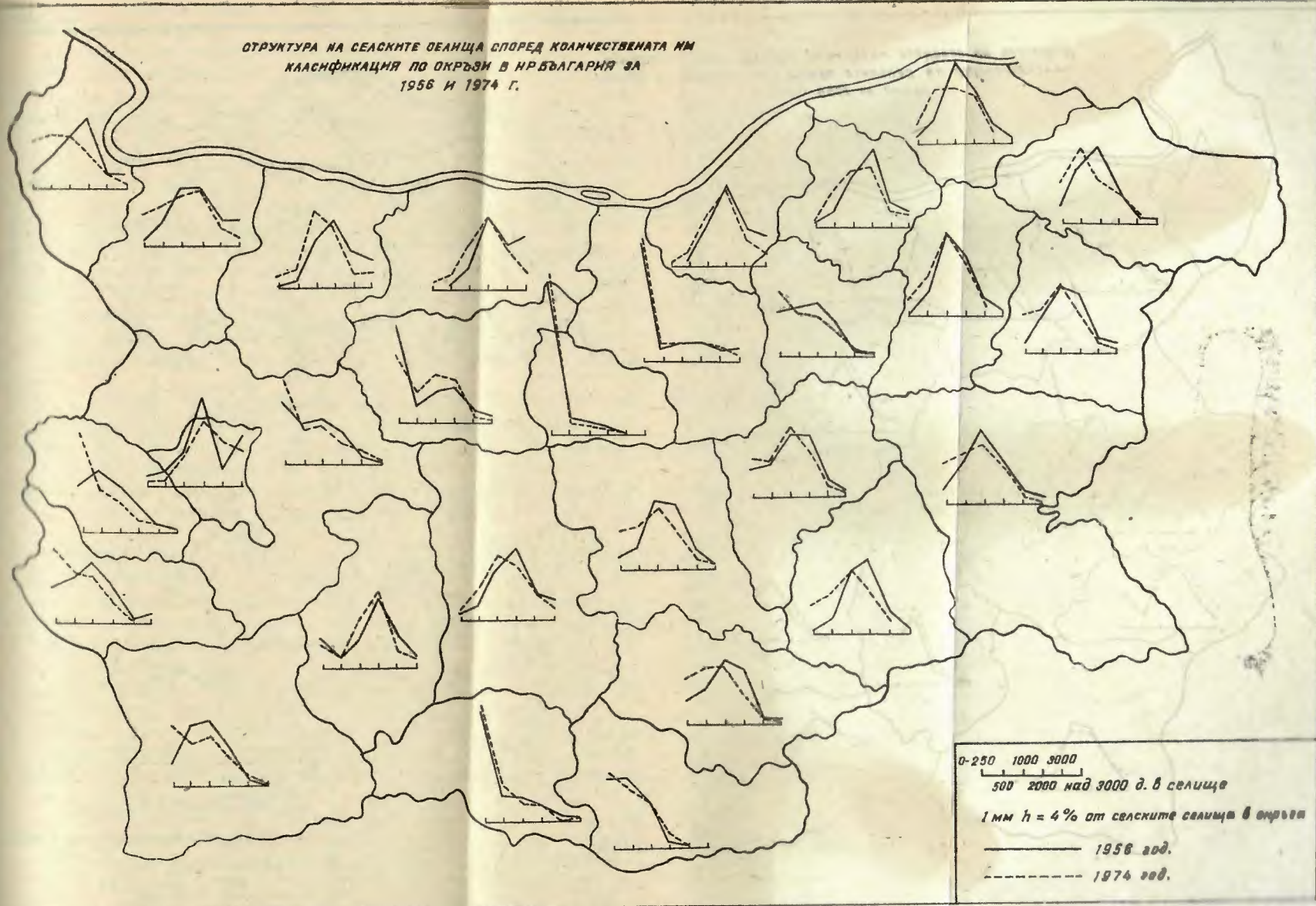
класификация на селските
 стойно анализирани, тъй
 изменение могат да се про-

шата страна при количес-
 а с наличие на голям бр-

селата в НР България
 им за 1946 и 1974 г.

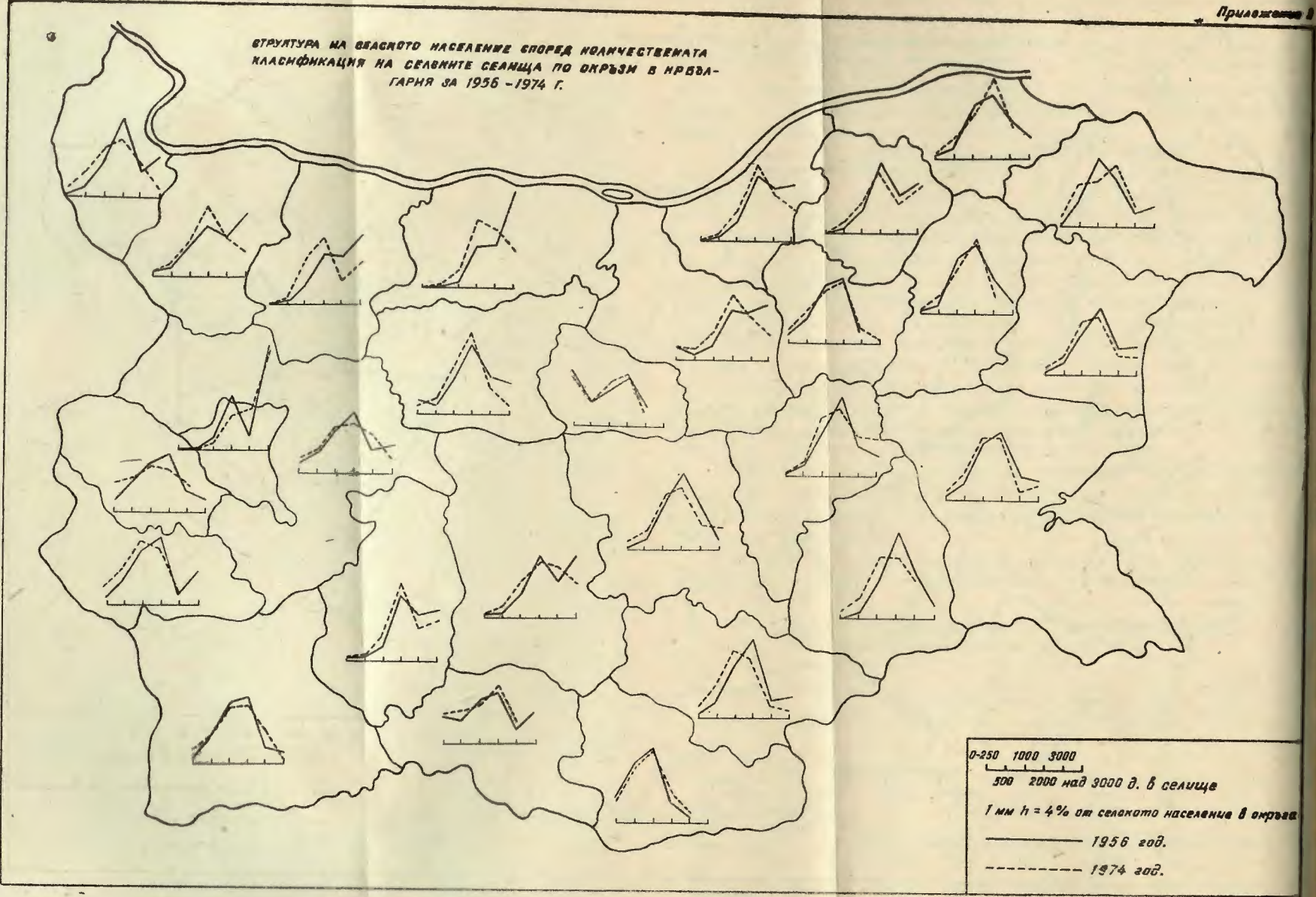
1001— 2000	2001— 3000	Над 3000 души	Числ.
844	231	87	
16,2	4,4	1,6	
22,4	6,6	3,9	
1 161 325	549 639	351 548	3 500
32,8	15,5	9,9	
34,2	17,4	18,8	

СТРУКТУРА НА СЕЛСКИТЕ СЕЛИЩА СПОРЕД КОЛИЧЕСТВЕНАТА НИМ
 КЛАСИФИКАЦИЯ ПО ОКРЪЗИ В НР БЪЛГАРИЯ ЗА
 1956 И 1974 Г.

0-250 1000 3000
 500 2000 над 3000 д. в селище
 1 мм h = 4% от селските селища в окръга
 ————— 1956 год.
 - - - - - 1974 год.

СТРУКТУРА НА ВЕСКОТО НАСЕЛЕНИЕ СПОРЕД КОЛИЧЕСТВЕНАТА
КЛАСИФИКАЦИЯ НА СЕЛСКИТЕ СЕЛИЩА ПО ОКРЪЗИ В НРБЪЛ-
ГАРИЯ ЗА 1956-1974 Г.

малки селища. Най-голям е броят на селищата с 1 до 250 души (вж. табл.).

Броят на селата в страната е 5223. Класификацията на селата им за отделните години е изразена ясно тенденцията на селските групи да намалява обемите си (вж. табл.). И за селата в групата от 1 до 250 души е 25,4%, през 1974 г. се наблюдава намаляване на селата от по-горните групи поради миграции и нисък естествен прираст. Необходимо е да се отбележи, че селата с население до 250 души са от общо 710, или само 143 махални селища. При по-подробна класификация на най-малките селища стават 541 селища. Над 90% от селата в Габровски окръг те са с население до 250 души.

Втората подгрупа с население от 250 до 500 души включва 122 селски селища. С най-голям брой селища в тази подгрупа е Габровски — 55, Смолянски — 41, и Кърджалийски — 41. В окръга нямат нито едно селище в тази подгрупа са: Плевенски, Русенски, Сливенски, Троянски, Шуменски, Хасковски, Ямболски.

В следващата подгрупа от 500 до 1000 души това представлява 47,7% от селските селища. В нея вече участват само 138 селища, следван от Смолянски — 58, Пернишки — 41, и Габровски окръг. Почти всички селища в тази подгрупа са от планинските и полупланинските райони.

Ясно подчертана е тенденцията на селските групи от 1 до 250 души в страната обаче правят окръзите, в които преобладават планинските колибарски селища. В Габровски окръг имал на своя територия 125 селища в тази подгрупа през 1974 г. главно поради намаляването на селата особено в Троянско и Тетевенско. В Габровски окръг намалението е особено забележително за последните 7—8 години, като селата в тази подгрупа през 1974 г. — 280. Същата закономерност се наблюдава и в Плевенски, Русенски, Сливенски, Шуменски, Хасковски, Ямболски окръзи. Така значително намалява броят на селата в страната.

ло във Велики
махалите тога

Колибите
колиби от общ
до 1974 г. са н
либите е Вели
либи се намира
вешки — 7, Вр
Нямат колиби

Количестве
на изучаване
на количествен
казателен и с
класификация
ложение или н
можни и необ
единици в стра
те селища не е
С малки изклю
е броят на про
функционалната
на населението,
щата част от тр
стопански отрас

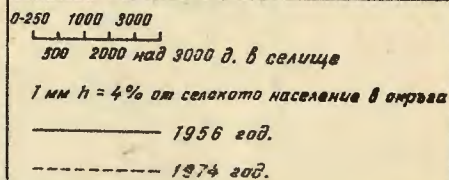
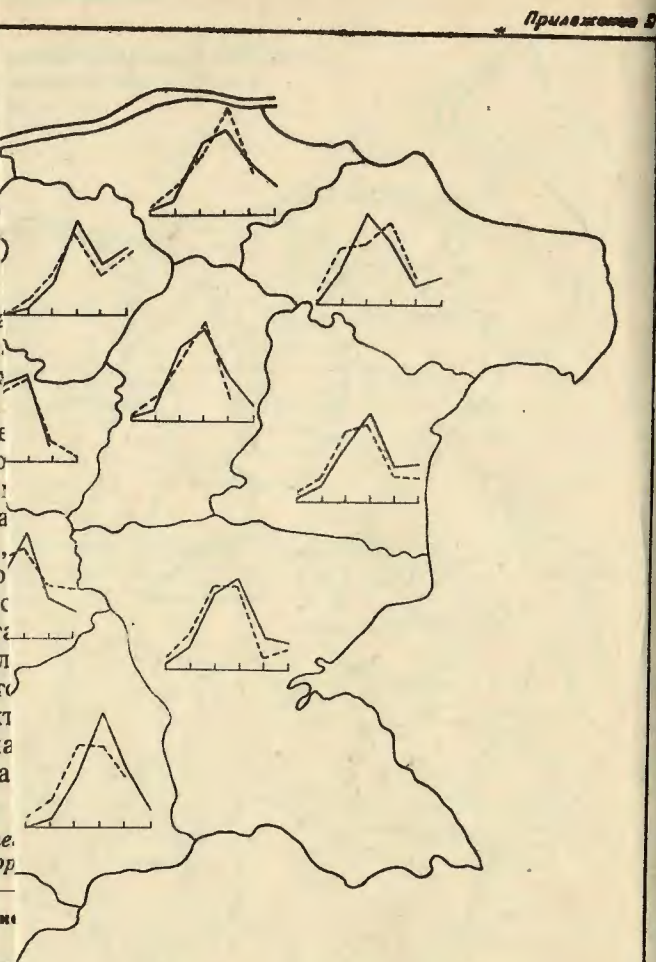
Структурата
лища представл
от нейното съст
изводи за прак

Мрежата на
ната класифика

Количе.
спор

Година, села, население
%

1974 г. — села,
брой
%
1946 г. — села, %
1974 г. — населе-
ние — брой
%
1946 г.
население — %

малки селища. Най-голям е броят на селата с население до 250 души (вж. табл.).

Броят на селата в страната през 1946 г. е 5927, а през 1974 г. — 5223. Класификацията на селата съобразно броя на населението им за отделните години търпи изменение. В сравнение с 1946 г. е изразена ясно тенденцията относителният дял на селата в отделните групи да намалява обратно на възходящия ред на класификацията (вж. табл.). И за двете години относителният дял на селата в групата от 1 до 250 е най-голям. Но докато през 1946 г. той е 25,4%, през 1974 г. се е увеличил на 33,8%. Това показва, че селата от по-горните групи намаляват своето население поради миграции и нисък естествен прираст и преминават в най-ниската категория. Необходимо е да споменем, че две пети от селищата с население до 250 души са от състава на колибите и махалите — общо 710, или само 143 махали и колиби не са в тази категория селски селища. При по-подробна разбивка на селищата структурата на най-малките селища става още по-ясна. С население до 50 души са 541 селища. Над 90% от тях са махали и колиби, като само в Габровски окръг те са 179, а във Великотърновски — 144 селища.

Втората подгрупа с население от 51 до 100 души се състои от 382 селски селища. С най-голям брой селища участвуват окръзите — Габровски — 55, Смолянски — 55, Великотърновски — 51, Софийски — 41, и Кърджалийски — 40 селища. Трябва да отбележим, че 5 окръга нямат нито едно селище с население до 100 души, а те са: Плевенски, Русенски, Силистренски, Шуменски и град София.

В следващата подгрупа от 101 до 250 души влизат 842 селища, или това представлява 47,7% от селищата в категория от 1 до 250 души. В нея вече участвуват селища от всички окръзи. На първо място по броя на селищата в тази подгрупа е Кърджалийски окръг — със 138 селища, следван от Смолянски — 67, Благоевградски — 59, Софийски — 58, Пернишки — 54, а с по 46 селища са Кюстендилски и Габровски окръг. Почти изцяло селищата и от този подгрупа са от планинските и полупланинските райони на страната.

Ясно подчертана е тенденцията, че броят на селищата с население от 1 до 250 души в страната ежегодно се увеличава. Изключение обаче правят окръзите, включващи по-голяма част от старопланинските колибарски селища. Така Ловешки окръг през 1946 г. е имал на своя територия 125 селища с население от 1 до 250 души, а през 1974 г. главно поради сливане, изселване и заличаване, особено в Троянско и Тетевенско са останали само 55 селища. В Габровски окръг намалението е също изцяло, но главно през последните 7—8 години, като селищата са били през 1946 г. 322, а през 1974 г. — 280. Същата закономерност се установява и във Великотърновски окръг. Така значителна част от колибарските селища,

тази най-малка селищна форма, разпространена в полупланинските и планинските райони на нашата страна, непрекъснато намалява своята стопанска жизнестойност и много от тях престават да съществуват. Проблемите, свързани с най-малките селища у нас, са многоostranni и на тях трябва да се отдели специално проучване и внимание.

Втората категория (група) селски селища е с население от 251 до 500 души. През 1974 г. тя обхваща 1063 селища, или 20,4% от селските селища в страната, докато през 1946 г. относителният дял е бил по-малък — 17,3%. С най-голям брой селища тук е окръгът с най-много селища в страната — Кърджалийски окръг със 170 селища, следван от Толбухински окръг — 80, Бургаски — 68, Софийски — 60, Благоевградски — 57, Търговишки — 51, Хасковски — 50 селища.

Следващата категория селски селища е с население от 501 до 1000 души. Общо те обхващат 1233 селски селища в страната, или 23,6%, докато през 1946 г. техният брой е бил 1432 и е представлявал 24,4% от селските селища. Трябва да подчертаем, че в тази и следващите по-високи категории броят на селищата през 1974 г. в сравнение с 1946, 1956 и 1965 г. последователно намалява. И в тази група по броя на селищата Кърджалийски окръг е на първо място — 123, следван от Бургаски окръг — 82, Благоевградски — 75, Софийски — 63, Старозагорски и Шуменски — с по 60 селища.

Категорията селски селища от 1001 до 2000 души обхваща 84 селища, като от тях 574 са с население от 1001 до 1500 души, а останалите 270 села са с население от 1501 до 2000 души. Относителният дял на тази група села е 16,2%, а през 1946 г. е бил 22,4%. Най-голям брой села с население от 1001 до 2000 души има Пловдивски окръг — 58 села, следван от Бургаски окръг — 46 села, Великотърновски, Пазарджишки и Плевенски окръг — с по 41 села, Благоевградски окръг — 38 села. В тази категория се чувствува по-равномерно разпределение на селищата по територията на страната. С най-малък брой села е окръг град София — 11 села, но трябва да се има пред вид, че броят на селата на неговата територия е само 36. Малък е броят на селата от тази категория и Габровски окръг — 11, и в Пернишки окръг — 12.

За големи села в нашата страна приемаме селата с население над 2000 души. От порядъка на групата от 2001 до 3000 души са големите села в страната през 1974 г., възлизат на 231 села (4,4%), докато през 1946 г. те са били 389 (6,6%). Най-голям брой села от тази група имат Пловдивски окръг — 23, Плевенски — 22, Великотърновски — 17 села, а с най-малък брой са Кюстендилски — 2, Габровски, Търговишки и Хасковски окръг с по 3 села.

Следващата група от порядъка над 3000 души е с 87 села, която през 1946 г. е имала 288 села. Трябва да отбележим, че 9 окръга нямат села с население над 3000 души, а те са: Габровски, Кър-

джалийски, Кюстендилски, Пернишки, Силистренски, Смолянски, Толбухински, Шуменски и Ямболски окръг. С най-голям брой селски селища от тази категория са Пловдивски окръг — 11 села, Врачански — 9, Плевенски — 8, и Разградски — 7. А само 8 села в страната са с население над 5 хиляди души.

При извършване на количествена класификация на селските селища много показателна е картодиаграмата, изготвена по окръзи в страната за 1956 и 1974 г. (вж. Прилож. 1). По нея може да се правят много разсъждения, анализи и изводи, имащи важно значение за практиката. Общо явление е графиката за 1974 г. да се повдига в началния ѝ край и да се снижава във втората ѝ половина спрямо графиката за 1956 г. Изключение правят град София, Смолянски и Кърджалийски окръг.

В таблицата се виждат много ясно съотношенията както между селата, така и между населението по приетите групи селища за 1946 и 1974 г. В групата от 1 до 250 души селищата за 1974 г. обхващат 33,8% от селските селища, а населението, живеещо в тях, е само 5,3% от това на страната. В следващите групи относителният дял на населението се увеличава до групата 1001 до 2000 души, като достига 32,8%, а в последната група над 3000 души, той е 9,9%. За 1946 г. групите над 1000 души имат по-висок относителен дял в сравнение с 1974 г. Последната група на населението над 3000 души, обхваща 18,8% от селските селища в страната. Лесно е обяснимо, че в тази група са спадали такива големи села, които впоследствие са прераснали в градове.

В картодиаграмата, изразяваща относителния дял на селското население според количествената класификация на селата по окръзи за 1956 и 1974 г., е изяснена същата закономерност на разпределение на селското население, но с известни увеличения на относителния дял в едни или други групи на отделните окръзи (вж. Прилож. 2). Отново е изразено повдигане, но в по-малка степен, на началния край на графиката за 1974 г. в сравнение с 1956 г. и значително много е занижен краят на графиката.

Количествената класификация на селските селища с установяване на тенденциите в тяхното развитие е полезна за планиращите и управляващите органи. При проучване на по-малки територии обаче проучванията трябва да бъдат по-конкретни и целенасочени с оглед перспективното развитие на всяко селище.

DYNAMICS AND QUANTITATIVE CLASSIFICATION
OF THE RURAL SETTLEMENTS IN BULGARIA

Zdr. Borissou

S u m m a r y

General changes took place in the structure of agriculture in the period of the People's government. The number of the rural population constantly decreased. In 1975 it reached 42%. At the same time the number of the rural settlements decreased too. Their number in 1946 was 5927 and in 1975 decreased with 769. The number of the small settlements with a population up to 500 inhabitants increased on the account of the bigger ones. The decrease of the rural population and the number of rural settlements turned to be in a close connection with the comparatively high rate of the industrialization, carried out in the town and the quick mechanization of agriculture. The intensive migrational processes of the rural population to the towns roused many problems.